

Ks. Michał Buraczewski

Katolicki Uniwersytet Lubelski
michal.buraczewski@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3710-1644

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/BPTh.2021.016>

14 (2021) 3: 319–324

ISSN (print) 1689-5150

ISSN (online) 2450-7059

Egzegeza średniowieczna dla początkujących*

Medieval Exegesis for Beginners

Streszczenie. Artykuł niniejszy stanowi rozszerzoną recenzję *Introducing Medieval Biblical Interpretation* Iana Ch. Levy'ego. Oprócz prezentacji treści zwraca się uwagę na mankamenty w zakresie kompozycji oraz niespójny sposób prezentacji poszczególnych autorów. Zalety pracy – wśród których wymienić można np. klarowny język, podkreślenie ciągłości tradycji interpretacyjnych czy ukazanie warsztatu egzegety – przeważają jednak nad wadami; książkę można zatem śmiało rekomendować jako lekturę zainteresowanym interpretacją Biblii.

Abstract. This paper is an extended review of *Introducing Medieval Biblical Interpretation* by Ian Ch. Levy. Apart from presenting the contents, attention is drawn to lacks in composition as well as an inconsistent way of presenting individual authors. However, the merits of this work, such as its clear language, emphasis on the continuity of interpretative traditions, and presentation of the exegete's techniques, outweigh the disadvantages; the book can thus be safely recommended as a reference for those interested in Biblical interpretation.

Słowa kluczowe: Ian Christopher Levy; egzegeza średniowieczna; średniowieczne komentarze biblijne.

Keywords: Ian Christopher Levy; medieval exegesis; medieval biblical commentaries.

Ian Christopher Levy jest wykładowcą teologii w Providence College (Providence, Rhode Island, USA). Zajmuje się średniowieczną egzegezą, sakramentologią

* Ian Christopher Levy, *Introducing Medieval Biblical Interpretation. The Senses of Scripture in Premodern Exegesis*, Baker Academic, Grand Rapids 2018, 306 + xiv s. ISBN-13: 978-0801048807.

i eklezjologią oraz rolą autorytetu, tradycji i sumienia w określaniu doktryny katolickiej. Jest autorem takich prac, jak np. *Holy Scripture and the Quest for Authority at the End of the Middle Ages* czy *John Wyclif: Scriptural Logic, Real Presence, and the Parameters of Orthodoxy*.

Recenzowana tutaj publikacja stanowi wprowadzenie do średniowiecznej egzegezy i jako taka wypełnia lukę istniejącą dotąd w literaturze. *The Study of the Bible in the Middle Ages* Beryl Smalley i monumentalne *Exégèse médiévale: Le quatre sens de l'Écriture* Henriego de Lubaca ożywiły zainteresowanie średniowieczną lekturą Biblii. W obliczu wielu studiów, poświęconych czy to konkretnym autorom, czy tradycjom, coraz bardziej widać było potrzebę dzieła wprowadzającego do tematyki. W pewnym tylko stopniu taką rolę mogły spełnić *La Bibbia nel Medio Evo*, pod redakcją G. Cremascoliego i C. Leonardiego oraz *An Introduction to the Medieval Bible* autorstwa Fransa van Liere, gdyż zasięg tematyczny obu prac wychodzi poza interpretację tekstu biblijnego, pierwsza zaś oddziałuje tylko na jednak ograniczone grono znawców języka włoskiego.

Celem *Introducing Medieval Biblical Interpretation* jest historyczne przedstawienie bogactwa interpretacji Biblii za pomocą średniowiecznych technik hermeneutycznych, by w ten sposób wzbogacić dzisiejszą egzegezę, która przeważnie opiera się na metodzie historyczno-krytycznej (Levy przy okazji skutecznie wykazuje, że ani historii, ani krytyki tekstu średniowieczni autorzy nie zaniedbywali).

Recenzowana publikacja podzielona jest na 8 rozdziałów, otoczonych wstępem i zakończeniem; znajdują się w niej także przydatne indeksy: odwołań do Biblii i innych źródeł starożytnych i średniowiecznych, do współczesnych autorów, a także indeks tematyczny. Siedem rozdziałów przedstawia historię egzegezy prezentując autorów od Ireneusza z Lyonu i Orygenesusa po Mikołaja z Liry i Pawła z Sainte-Marie; rozdział ósmy natomiast – historię egzegezy kilku fragmentów Biblii.

Rozdział pierwszy omawia egzegezę Ojców Kościoła: szkoły aleksandryjską i antiocheńską, a także Augustyna, Hieronima czy Grzegorza Wielkiego. Choć wykracza on poza ramy czasowe średniowiecza, jest jednak niezbędny, jako że wprowadza podstawowe pojęcia i zasady. Właściwa prezentacja egzegezy średniowiecznej zaczyna się w rozdziale drugim od Bedy Czcigodnego i prowadzi do renesansu karolińskiego i jego wpływu na Europę. Rozdział trzeci omawia wiek XI, skupiając się przede wszystkim na Brunonie Kartuzie. Rozdziały 4–6 dotyczą egzegezy w wieku XII – odpowiednio: w tradycji monastycznej, paryskim opactwie św. Wiktora i szkołach katedralnych północnej Francji, z Paryżem

włącznie. Siódmy rozdział prezentuje egzegezę na uniwersytetach w wieku XIII i XIV, praktykowaną tak przez mendikantów, jak i mistrzów świeckich; skupia się przy tym zwłaszcza na teoriach autorstwa, intencji autora i złożoności sensu literalnego. Krótki ostatni rozdział opisuje przykład zastosowania egzegezy do problemu teologicznego: autorytetu papieża w Kościele średniowiecznym, ukazując wielowiekową debatę nad rozumieniem tekstów Mt 16,18–19, Łk 22,32 i J 21,15–17.

Chociaż niemal połowa rozdziałów historycznych poświęcona jest interpretacjom Biblii w wieku XII – co na pierwszy rzut oka może sprawiać wrażenie zbyt dużej koncentracji na wąskim odcinku czasu – to układ ten może się bronić o tyle, że podobna ilość tekstu stanowi rozdział poświęcony wiekom XIII i XIV. Tym niemniej kompozycja książki zyskałaby na przejrzystości, gdyby rozdział siódmy podzielić na dwa, za kryterium przyjmując choćby chronologię.

Levy przedstawia historię egzegezy głównie za pomocą prezentacji poszczególnych teologów; zaletą tego podejścia jest ułatwienie czytelnikowi orientacji w chronologii oraz systematyzacji poglądów różnych autorów. Prezentacje te nie są jednak jednolite: raz większy nacisk położony jest na metodę, raz omówione zostają dzieła danego egzegety, a raz problem interpretacyjny lub doktrynalny. Choć wszystko to jest ważne i potrzebne, a z pewnością nie da się omawiać metody każdego autora nie unikając przy tym powtórzeń, to jednak czytelnikowi pozostaje poczucie braku – może to rozczarować, a może też być bodźcem dla dalszych, samodzielnych studiów. Chciałoby się jednak, żeby ten bodziec znalazł wsparcie w postaci jakiejś listy opracowań czy dzieł prezentowanych autorów; dobre wprowadzenie powinno raczej odsyłać do dalszych lektur, niż stanowić zamknięty układ. Nie rekompensują tego nawet przypisy, ponieważ autor czasem odwołuje się wyłącznie do tekstów źródłowych, a nie do studiów; np. chcącemu poznać głębiej egzegezę Piotra Lombarda początkującemu czytelnikowi *Introducing...* podaje jedynie odwołania do *Commentarium in Psalmos* – trzeba więc albo nauczyć się łaciny, albo poszukać wskazówek gdzie indziej. Inne z kolei wymaganie wobec tekstu instrukcyjnego udało się Levy'emu spełnić: jego styl jest jasny i zrozumiały, pozbawiony nadmiernych komplikacji, a dobór treści zasadniczo odpowiedni dla początkującego czytelnika.

Są jednak pewne wyjątki. W rozdziałach trzecim i szóstym pojawia się termin „C-type prologue”. Jest to rodzaj wprowadzenia do komentowanego tekstu, które z reguły charakteryzuje następujące aspekty: tytuł dzieła, autora, jego intencję, temat, metodę, kompozycję, pożytek, jaki można odnieść z lektury i miejsce w klasyfikacji nauk; ten typ prologu był bardzo popularny, szczególnie od XI

wieku uważano go za jedno z najlepszych narzędzi badawczych w tej materii¹. Niektórzy z omawianych przez Levy'ego egzegetów zastosowali ten zaczerpnięty z nauk świeckich sposób wykładu do Biblii. Sam termin pochodzi od R.W. Hunta² i, jak łatwo się domyślić, jest częścią szerszej typologii – próżno jednak szukać w *Introducing...* jakiegokolwiek jej omówienia, poza opisem typu C. Nie stanowiłoby to wady, gdyby recenzowany tekst był specjalistycznym artykułem, natomiast we wprowadzeniu brak takich wyjaśnień jest jednak niedociągnięciem. Z drugiej zaś strony, Levy nieraz wyjaśnia sprawy zupełnie podstawowe, jak np. to, kim byli kanonicy regularni czy albigeni. Te przykłady każą się zastanawiać, czy autor aby na pewno określił sobie docelową grupę czytelników – czy pisze do laików, czy do ludzi obeznanych z historią i myślą średniowiecza. To niezdecydowanie obrazuje też brak konsekwencji w podawaniu dat narodzin i śmierci poszczególnych teologów.

Jednym z bardziej wpływowych średniowiecznych egzegetów był żyjący w XI wieku Bruno Kartuz. Trudno jednak znaleźć powód, dla którego *Introducing...* przedstawia go aż na 21 stronach. Jest to znacząca dysproporcja, gdy weźmie się pod uwagę, że inni ważni autorzy lub dzieła otrzymują zdecydowanie mniej uwagi – dla przykładu: Akwinacie poświęcone jest 7 stron, Piotrowi Oliviemu 5, *Glossa ordinaria* omówiona jest tylko na 3 stronach, a Hugon z St. Cher i jego *Postillae in sacram scripturam juxta quadruplicem sensum, litteralem, allegoricum, anagogicum et moralem* na niewiele ponad jednej; na kilkunastu stronach zostali opisani tylko Beda Czcigodny i Mikołaj z Liry. Sekcja przeznaczona Brunonowi wyróżnia się także notą biograficzną czy raczej wyciągiem z panegiryków pisanych po jego śmierci, a także bogatym – w porównaniu z innymi częściami książki – omówieniem literatury przedmiotu i dyskusją z opiniami innych autorów. Oczywiście większa część sekcji dotyczy egzegezy Brunona, tym niemniej wątpliwość co do objętości tekstu – zwłaszcza, że stanowi on $\frac{3}{4}$ rozdziału poświęconego XI wiekowi – wydaje się zasadna.

Innym zarzutem co do kompozycji dzieła może być obecność w rozdziale ósmym egzegetów, których nie omówiono wcześniej. Ósmy rozdział nosi tytuł *Applied Exegesis. The New Testament and the Medieval Papacy*; we wprowadzeniu

¹ Zob. A. Minnis, *Medieval Theory of Authorship: Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages*, Philadelphia 2010, s. 15–25.

² Zob. R. W. Hunt, *The Introductions to the 'Artes' in the Twelfth Century*, w: *Studia mediaevalia in honorem R.J. Martin*, Bruges: Flandrorum 1948, 84–112 (odsylacz podaje za Levym, *Introducing*, s. 88).

zaś Levy pisze o nim: „[...] a brief chapter (chap. 8.) traces the ways in which some of these same commentators analyzed biblical texts central to defining the role of the papacy”³. Narzuca się więc czytelnikowi myśl, że kończy się opowiadanie historii egzegezy jako takiej i teraz zobaczy, jak przynajmniej niektórzy z poznanych już teologów radzili sobie z interpretacją tych samych tekstów i problemami, jakie one generowały. I rzeczywiście, pojawiają się na początku Ojcowie Kościoła, *Glossa ordinaria*, Tomasz z Akwinu i Mikołaj z Liry. Później jednak autor omawia myśl Marsyliusza z Padwy, Guido Terreniego i Wilhelma Ockhama – postaci niewątpliwie ważnych dla czternastowiecznego sporu o papieństwo, które jednak nie pojawiły się w rozdziale wcześniejszym. Wprowadzając tych autorów, Levy musi przerywać narrację o sporze i wyjaśniać, kim byli oraz tłumaczyć aspekty ich metod interpretacyjnych. Wydaje się, że gdyby opisać tych trzech krótko w rozdziale siódmym, a w ósmym wrócić tylko do kwestii papieństwa, kompozycja zyskałaby na przejrzystości.

Wobec powyższych zarzutów należy nakreślić także pozytywne recenzowanej publikacji (polskim zwyczajem o zaletach będzie krócej – sugeruje to także gatunek literacki mojego tekstu – co nie znaczy, że są mniej ważne). Choć, jak wzmiankowałem wyżej, cierpi na tym kompozycja pracy, autorowi udaje się pokazać złożoność przedsięwzięcia, jakim była średniowieczna egzegeza. Oprócz podawania wielu przykładów wyjaśniania tekstu biblijnego, Levy pokazuje też, jak wielkie znaczenie miały zagadnienia teoretyczne, jak np. autorstwa Pisma Świętego albo teorie różnych znaczeń Pisma Świętego, które pobudzały niektórych autorów (np. Roberta z Melun) do zajmowania się problemami z zakresu filozoficznej teorii oznaczania. Zwraca uwagę na akcent, jaki w średniowieczu kładziono nie tylko na edukację egzegety, ale także na jego kształcenie moralne, otwartość na natchnienia Ducha Świętego i osobistą świętość. Levy podkreśla też rolę zakorzenienia w tradycji interpretacyjnej i dialogu z nią, czy to gdy omawia lektury kanoników św. Wiktora, czy to gdy wzmiankuje dyskusję, jaką wywołała „żydowska” interpretacja Iz 7,14 przez Andrzeja ze św. Wiktora, czy to gdy prezentuje rozwiązania danego problemu egzegetycznego przez kolejnych autorów (np. poznanie Boga przez pogan w Rz 1 u Roberta z Melun i w *Commentarius Cantabrigiensis*). Autor *Introducing...* zaznacza ponadto obecny u wielu średniowiecznych interpretatorów Biblii (zwłaszcza od Hugona ze św. Wiktora) nacisk na odkrycie i zrozumienie sensu historycznego, co zabezpiecza przed zbyt łatwym, stereotypowym przeciwstawianiem rygorom współczesnej egze-

³ Levy, *Introducing*, s. 6.

gezy wybujałości średniowiecznej interpretacji alegorycznej. W wielu miejscach książki (zwłaszcza, co zrozumiałe, w ostatnim rozdziale) Levy wychodzi poza omawianie dzieł *scripte* egzegetycznych, pokazując w ten sposób wpływ Biblii na myśl i życie średniowiecza.

Napisanie wprowadzenia w jakąkolwiek problematykę nie jest zadaniem łatwym: autor staje przed koniecznością przycięcia zasobu eksperckiej wiedzy do możliwości i potrzeb początkującego czytelnika. Ian Christopher Levy wywiązał się z tego dobrze, a wysunięte powyżej zarzuty nie obniżają wartości pracy. Pracy, trzeba dodać, potrzebnej, jako że ukazuje syntezę dwóch podejść do Pisma Świętego: naukowego i duchowego – a ta miałaby z pewnością dobroczynny wpływ na pozostającą pod wielkim wpływem metody historyczno-krytycznej współczesną egzegezę. Recenzent ze spokojnym sumieniem może polecić *Introducing Medieval Biblical Interpretation* chcącym zapoznać się ze średniowieczną egzegezą.

Bibliografia

- La Bibbia nel Medio Evo*, G. Cremascoli, C. Leonardi (red.), Bologna 1996.
- Levy I. Ch., *Holy Scripture and the Quest for Authority at the End of the Middle Ages*, Notre Dame 2012.
- Levy I. Ch., *Introducing Medieval Biblical Interpretation. The Senses of Scripture in Premodern Exegesis*, Grand Rapids 2018.
- Levy I. Ch., *John Wyclif: Scriptural Logic, Real Presence, and the Parameters of Orthodoxy*, Milwaukee 2003.
- van Liere F., *An Introduction to the Medieval Bible*, Cambridge 2014.
- de Lubac H., *Exégèse médiévale : Le quatre sens de l'Écriture*, Paris 1959.
- Minnis A., *Medieval Theory of Authorship: Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages*, Philadelphia 2010.
- Smalley B., *The Study of the Bible in the Middle Ages*, Oxford 1941.